

TÜRK TOPLUMUNDA BATICILIK AKIMI

Yrd. Doç. Dr. Necati AKSANYAR*

ÖZET

Baticılık bir fikir akımı olarak gerçek anlamda II. Meşrutiyet Döneminde ortaya çıkmışsa da, baticıların fikirleri hiç şüphesiz II. Meşrutiyet öncesinde oluşmaya ve olgunlaşmaya başlamıştı.

II. Meşrutiyet Döneminde baticılar yurt dışında çıkardıkları "Osmanlı" ve "İctihad" gibi dergilerde Biyoloji Materyalizm, Sosyal Darvinizm, Le Bon patenti halk anlayışı (Cumhur Ruhu Fikri), İslâm'ın sosyal muhtevasından yararlanma ve silik çizgileri savunmuşlardır. Bütün bu fikirler "elite" eliyle ve eğitim yoluyla topluma verilerek toplumun kalkınmasının gerçekleşeceği iddia ediliyordu. Başta Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı gibi aydınlar aralarında bazı görüş ayrılıkları olsa da bu fikirleri savunuyorlardı.

Atatürk Milli Mücadeleyi başlatırken, birçok milletten oluşan kültür birliği kaybetmiş, farklı kültürlerin birbirine düşman bulunduğu bir yapıdan, yeni bir millet, yeni bir devlet ve bunları benimseyecek Türk insanını oluşturma mücadelesini de başlatmıştı. Bu doğrultuda Atatürk'ün ilke ve inkılaplarında radikal, köktenci bir baticılık, fakat taklitten uzak, milli kültürle bütünleşen bir baticılık mevcuttur.

A-Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma Hareketleri

XVI. Asır ortalarında siyasi ve askeri gücünün zirvesine ulaşan Osmanlı İmparatorluğu, bir takım iç ve dış faktörlerin ve bilhassa Avrupa'da meydana gelen ve ilk önce dünya ticaret yollarının değişmesinde yol açan, coğrafi keşiflerle somutla-

* Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

şan gelişmelerin etkisiyle uzun süren bir çözülme devrine girmiştir. Devletin siyasi, sosyal ve iktisadî yapısındaki çözücü tesirlerini tedricen şiddetlendiren gelişmeler, XIX. asrın sonlarına doğru bunalımı had safhaya ulaştırmıştır.

Osmanlıların karşılaştıkları buhranlar, başlangıçta itibaren devlet adamlarını derinden düşündürmüştü. XVI. asrın sonlarından itibaren görülmeye başlayan üç ana tezlerini “Kanun-u kadimi ihya etmek” biçiminde özetleyebileceğimiz gelenekçi ıslahat tekliflerinin¹III. Selim (1789-1907) devriyle ortaya çıkan “Nizam Cedid” arayışlarının, Tanzimat Fermanının ilânında (3 Kasım 1839) şekillenen bütün tebanın kanun önünde eşitliğinin sağlanmasıyla, itihad-ı Anasır’ı gerçekleştirme fikri ve hukuk reformu çabalarının Yeni Osmanlıların “usul’ü meşveret” ve “Kanun-i Esasi” isteklerinin hepsi ve bu çözülmeye karşı, devrin şartları çerçevesinde gösterilen çözüm yollarından ibaretti. Çözülmenin hakiki mahiyetini ve yapıyı çözücü tesirlerinin pek dikkate almadan sadece idari ve inzibati tedbirler düşünülerek teklif edilen bu ıslahat çarelerinin hiçbiri kötü gidişi durduramamıştır. Tehlikenin gerçek boyutlarıyla farkedilememesinde doğan bu tavır, geleneksel müessese, usul ve kanunlar ihdas etmeye, yahut da bunları batıdan kopye etmek dönüş şeklindeki bu ayrılığa rağmen her iki tavrın bir ortak noktası vardır, bürokratik reform yapmaktır.

Meşrutiyet ve Kanun-u Esasi’nin askıya alınmasını takiben Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)’in “istibdad devri” diye adlandırılan bunun yanında imparatorluğun mevcut yapısı karşısında dağılmayı bir müddet geciktirmiş olan yönetimi başlamıştır. Faydalı olacağına inandığı reformları uygulamakta tereddüt etmemekle birlikte meşrutî yönetimi ve batı kurumlarını taklit edilmesini tasvip etmeyen II. Abdülhamid’in ergeç meşrutî idare taraftarı olan ve batı örneğine göre reform yapılmasını savunanların muhalefetiyle karşılaşması kaçınılmazdı. İlk zamanlar V. Murat’ı tekrar tahta geçirmek gayesiyle yapılan ve sonuçsuz kalan iki teşebbüsten sonra muhaliflere karşı daha dikkatli davranılmıştır. Buna rağmen muhalefet varlığını sürdürdü ve zamanla gerek yurt içinde, gerekse yurt dışındaki muhalefet bir takım merkezlerde mihraklaştı.

Söz konusu muhalefet hareketi, Osmanlı İmparatorluğu’nun geri kalışı ile bu duruma karşı tedbir almak üzere tatbik olunan ıslahatların etkileşiminin bir sonucu olduğu gibi, Yeni Osmanlılar hareketinin de tarihi mirasçısı durumdaydı.² Ayrıca Bulgaristan’dan geldiği anlaşılan ve esas itibarıyla Rusya’da ortaya çıkan halkçılık (Narodniklik) akımının tesirine de rastlanmaktadır ki, özetle Jön Türklerin ise bir ideolojik tavır ortaya koyarak başlamadıkları söylenebilir.³

Yurt içinde muhalefetin oluşmasına katkıda bulunan en etkili merkezler, Mülkiye ve Askerî Tıbbiye gibi okullarla birlikte, bilhassa Balkanlarda bulunan bazı şehir merkezleriydi. Fikri muhtevası zengin olan Mülkiye’deki eğitim, pozitivist bir dünya görüşünün yayılmasını temin ederken, iktisadi unsurların önemini tebarüz

¹ Abdurrahman Çaycı, “Atatürk ve Çağdaşlama”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992, s. 645-646.

² Bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Ankara 1964, s. 8, E.E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 ihtilali* (Çev) Nuran Ülken, İstanbul 1972, s. 19, Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, (Çev) Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu, Ankara 1974, s. 109.

³ Mardin, a.g.e., s. 21.

ettiren bir realizmi telkin ediyordu.⁴ Askeri Tıbbiye öğrencileri ise biyoloji ilimlerinin eğitimlerinde tuttuğu yerle mütenasip olarak maddeci bir dünya görüşüne sahip oluyorlar ve biyolojik materyalizmi benimsiyorlardı. Meselâ, bu okulun öğrencilerinden Abdullah Cevdet toplumu kalkındırmak için, öğrendiği materyalist fikirleri, ilham kaynaklarını teşkil eden Felix Isnard ve Ludwing Buchner gibi çok basit bir şekilde Osmanlı halkına anlatmayı tasarlıyordu.⁵ Ayrıca taşralı talebelerin okulda, öğrenciler arasında yapılan ayrımlara karşı gösterdikleri tepki de yönetime karşı muhalif olmakta somutlaşıyordu.⁶ Muhalefetin askeri okullarda başlamasının diğer sebepleri ise, batının etkisini en çok hissedene genç nesillerin ülke içinde gidebilecekleri okulların sınırlı olması ve devlette görev almak mecburiyetinde olan okumuşların icra edebilecekleri mesleklerin askerlik ve memurluktan ibaret bulunmasıydı.⁷

Askeri Tıbbiyede hocalık yapan ve devrin fikir hayatında çok mühim bir yeri olan Beşir Fuad, Osmanlı aydınlarına Fransız natüralizmini tanıtmıştır. Beşir Fuad'ın fikirlerinin arkasında "kuvvet" ve "madde"nin dünyanın iki esas muharriki olduğu inancı yatıyordu.⁸

Materyalizmin yanısıra, bu okulun oluşturduğu aydın tipine diğer bir etkisi de bu kimselerde sosyal olaylara kendilerince gerçek bilim olarak görülen pozitif bilim metotları uygulama isteğini uyandırmasıydı.⁹

Kısaca tasvir edilen bu psikolojik ve ideolojik ortamda muhalefetin ilk gizli teşkilâtı kurulmuştur. İbrahim Temor, İshak Sükûti, Mehmet Reşid ve Hikmet Emin adlarındaki Askeri Tıbbiye öğrencileri 1889'da "İttihad-ı Osmanî" adı altında bir cemiyet kurdular.¹⁰ İtalyan Carbonari teşkilâtı örneğine göre teşekkül eden cemiyet kısa zamanda gelişti. Bu cemiyetin faaliyetleri, bazı kesintilerle, yurt içinde ve dışındaki merkezlerde ve isim değişiklikleriyle meşrutiyetin ilanına kadar sürdü. Jön Türk muhalefet hareketinin fikir alanındaki gerçek merkezleri Avrupada bulunuyordu. Çeşitli sebeplerden dolayı Avrupaya kaçan önde gelen muhalifler Londra, Paris, Cenevre gibi şehirlerde faaliyet gösteriyorlardı. Bunlar yaptıkları siyasi muhalefetin yanısıra, çeşitli neşriyatla da, İmparatorlukta yapılmasını arzu ettikleri reformlar hakkındaki fikirlerini açıklıyorlardı. Hatta muhalefete geçmeden önce, padişaha bir lâyiha göndererek reform tekliflerini sunuyorlardı. Jön Türk hareketinin yurt dışındaki diğer mühim merkezleri ise Kahire ve Romanya idi.¹¹

⁴ y.a.e., s. 23.

⁵ Biyolojik materyalizmin toplumu kalkındıracağı yolundaki düşüncelerinde Abdullah Cevdet'in en çok etkileyen Isnard, Vopt ve Moleschott ile bu konuda büyük sansasyon yaratan Ludwing Büchner'in "Madde ve Kuvvet" adlı kitabı idi. Abdullah Cevdet bu kitabın bir bölümünü Türkçeye çevirmişti. Bunun için Bkz. Mardin, a.g.e., s. 169, Şükrü Hanioglu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, s. 13-15.

⁶ Mardin, a.g.e., s. 39.

⁷ Ramsaur, a.g.e., s. 34.

⁸ Mardin, a.g.e., s.

⁹ Hanioglu, a.g.e., s. 12.

¹⁰ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İst. 1948, s. 61-64, Ayrıca Ramsaur, a.g.e., s. 30-31, Hanioglu, a.g.e., s. 25, Sina Akşin, *Yüz soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İst. 1980, s. 17, Şükrü Hanioglu'dan farklı olarak kurucularından beşinci olarak Hüseyinzade Ali'yi gösteriyor.

¹¹ Jön Türklerin yurt dışı faaliyetleri hakkında Kuran, a.g.e., s. 190 ve sonrasında geniş açıklama vardır. Akşin, a.g.e., s. 26 vd.

Gerek yurt dışındaki gerekse yurt içindeki faaliyetlerin ve bilhassa Balkanlardaki komitacılık hareketlerinin sonunda, ülkenin içinde bulunduğu şartların da tesiriyle II. Abdülhamid Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalmıştı (23 Temmuz 1908) ve tarihimizde İkinci Meşrutiyet adıyla bilinen dönem başlamıştır.

II. Meşrutiyet döneminde, mevcut serbestlik ortamının tesiriyle herkes düşüncelerini siyasi-sosyal yapının mücade ettiği ölçüde ifade edebilmiştir. Dönemin en etkili belli başlı fikir akımı olarak Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık gözükmektedir.¹² Bu çalışmada bu fikir akımlarının en radikal olanı olarak beliren “Batıcılık” incelenecektir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, bu fikir akımları arasında ayrılık unsurlarının yanısıra ortak özellikler de vardır. Bu husus ilerde daha da netleşecektir.

Batıcılık akımının incelemeye geçmeden önce, batıcılıktan ne anlaşıldığını ve batıcılar olarak kimlerin nitelendiğinin açıklığa kavuşması gerekmektedir. Bu bölümde “batıcılık” batı dışındaki bir toplumun modernleşmesinin, o toplumun bütün yönleriyle batıya benzemesinin gerçekleştirilmesiyle mümkün olabileceğini savunan bir fikir akımı olarak ele alınacaktır. Ancak bu tanım çok umumi bir mahiyet arz etmektedir. Herşeyden önce “Batı” kavramı aslında değişik çeşitlemeleri olan bir bütünü ifade etmektedir. Bu şimdilik bizi ilgilendirmemekle birlikte, Jön Türklerin batıdan kastettiklerinin kendilerini etkilemiş olan özellikleriyle batı fikir akımları ve bu akımların tasvir ettiği toplum modeli olduğu söylenebilir. Burada esas gerekli olan nokta “batıcılar”ın kimler olduğunun açıklığa kavuşturulmasıdır.

Burada “batıcılar” olarak içtihad mecmuası çevresinde kümelenen grup anlaşılacaktır. İçtihadçıların yanısıra, onların fikirleriyle paralellikleri görülen ve hatta onları etkilemiş olduğu anlaşılan Prens Sabahattin ve “Adem-i merkeziyetçi”ler de gerçek anlamda batıcı sayılabilirler.¹³ Ancak bu iki grub gerek siyasi, gerekse fikri faaliyetlerinde hemen tamamen ayrı düşmüşlerdir. Prens Sabahattin’in Osmanlı toplum yapısında köklü değişiklikleri ön gören “teşebbüs şahsi” ve “Adem-i merkeziyet” düşünceleri içtihad çevresi tarafından çok fazla itibar görmemiştir. Bunların dışında gerçekten batıcı sayılabilecek olan ve Auguste Comte’un pozitivizmini meslek edinmiş olan Ahmet Rıza’nın durumunu da izah etmek gerekir. Yurt dışındaki faaliyetlerine batılı bir Osmanlı toplumu oluşturmak için reform tasarıları hazırlamakla başlayan Ahmet Rıza siyasi sahada giderek İttihat ve Terakki’nin komiteci kanadıyla işbirliğine yönelerek, fikirlerinden tavizler vermiş ve hemen bütün siyasi, hayatında batıcılardan ayrı kalmıştır.¹⁴

Esasen bütün Jön Türklerin fikirlerinde, halkçılık iddialarına rağmen halka karşı temel bir güvensizlik, yaratılacak bir elit eliyle halkı eğitmek gibi ortak özelliklere rastlamak mümkündür. Onların fikirlerinde o dönemde Avrupa’da tartışılan fikirlerin izlerine rastlanır. Ortak özelliklerden biri de, hiçbirinin –Abdullah Cevdet bir dereceye kadar istisna-toplumun çerçevesini kırmaya yönelik bir teoriyi, yani ütopya’yı sistemleştirememiş olmalarıdır. Reformcu aydınlara tesir eden batılı fi-

¹² Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul 1938, s. 16-17.

¹³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi* C. II. Kısım4, Ankara 1952, s. 439’da İttihat grubuyla birlikte Prens Sabahattinciler de İnkılapçı Osmanlılar olarak vasıflandırıyor.

¹⁴ Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza için Bkz. Mardin, a.g.e.,

kirlere şekil veren ise Osmanlı İmparatorluğunun bazı sosyal strüktürel özellikleri olmuştur.¹⁵

Bütün bunlara rağmen İctihad grubunun savunduğu fikirlerin batıcılık olarak tarif edilmesi fazla sakıncalı gözükmemektedir. Esasen II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarından bahseden eserlerde batıcılar olarak bu grup adlandırılmaktadır. Bu adlandırmada Peyami Safa'nın eseri etkili olmuş olabilir. Gerçekten de sonraki araştırmacılar dönemi fikir akımlarını kaba çizgileriyle üç grupta toplamışlardır: Batıcılık, İslâmcılık, Türkçülük.

Batıcılık bir fikir akımı olarak, gerçek anlamda II.Meşrutiyet Döneminde ortaya çıkmışsa da, batıcıların fikirleri hiç şüphesiz II. Meşrutiyet öncesinde oluşmaya ve olgunlaşmaya başlamıştı. Atatürk ilke ve inkılâplarında ise radikal, köktenci bir batıcıların fikirlerinin oluşması ele alınacak II. Meşrutiyet Dönemi batıcılık akımı incelenecek ve Atatürk dönemi karşılaştırmalı olarak gözler önüne serilerek sonuçta batıcılığın genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

B-Batıcılığın Fikri Temelleri

Yukarıda özet halinde anlatılan gelişmeler çerçevesinde bu bölümde anlaşılan biçimiyle batıcılığın fikri temellerinin II. Abdülhamid devrinde Jön Türkler'in muhalefet hareketi içinde olduğu söylenebilir. II. Meşrutiyet dönemindeki batıcıların büyük çoğunluğu II. Abdülhamid devri muhalefetinin içinde bulunmuşlardır.

Bu dönemde yurt dışında çıkan ve II.Meşrutiyet devri batıcı fikirlerin ilk savunulduğu mecmualar olarak "Osmanlı" ve "İctihad"ı görmekteyiz. Osmanlı gazetesi Jön Türklerin Cenevre grubu tarafından 1 Aralık 1897'de çıkarılmaya başlandı.¹⁶ Şunu da belirtmekte fayda görüyorum: "Osmanlı" grubunu oluşturanların saraydan talebe tahsisatı adı altında para almaları ve muhalefetlerini büyük ölçüde bu kaynaktan sağladıkları parayla sürdürdüklerini ifade edebiliriz. Bu kadronun bir başka özelliği de, Abdullah Cevdet ve İshak Süküti gibi İctihad Terakki kurucularından ve eserlerden oluşmasıydı. Daha sonra yurt dışındaki muhaliflerin çoğu II. Abdülhamid'le anlaşmıştı¹⁷ için, "Meşveret"in Türkçe yayınına kapattığını, bundan sonra "Osmanlı" da yazacağını söyleyen Ahmet Rıza'nın Cenevre grubuyla anlaşmadığını görüyoruz.

Aslında birtakım mali sıkıntılar içinde bulunan Cenevre grubu, İsviçre hükümeti baskıları yoğunlaştırdınca "Osmanlı"yı yayınlamakta zorluklarla karşılaştı. Osmanlı hükümeti ile uzun süren pazarlık sonucunda, Trablusgarp ve Fizan'daki sürgünlerin serbest bırakılmaları şartıyla muhalefetten vazgeçen Cenevre grubunun önderleri çeşitli memuriyetleri kabul ederek, devlet hizmetine girdiler.¹⁸

Ancak "Osmanlı" çıkmaya devam etti. Birtakım baskıların da devam ettiği bir sırada, Avrupa'ya gelen Damat Mahmut Paşa ve oğulları Cenevre grubuna ka-

¹⁵ Mardin, a.g.e., s. 226-230.

¹⁶ Bu konu için Bkz. Kuran, a.g.e., s. 106 vd., Mardin, a.g.e., s. 95, Akşin, a.g.e., s. 34.

¹⁷ Kuran, a.g.e., s. 96-98, Akşin, a.g.e., s. 31-34.

¹⁸ Mardin, a.g.e., s. 118, Ramsaur, a.g.e., s. 70-71, Hanioglu, a.g.e., s. 40.

tılmışlar ve kısa bir süre sonra “Osmanlı” Londra’da yayınlanmaya başlamıştır.¹⁹ Abdullah Cevdet’in fikri gelişmesine paralel olarak anarşist bir karakter kazanan “Osmanlı”nın yanısıra “İçtihad” dergisi de çıkarılmaya başlandı.²⁰ “Osmanlı” 1904’de yayınma son verirken, İsviçre’deki baskıların sebebiyle Abdullah Cevdet 1905 Eylül’ün başında Kahire’ye geldi ve Aralık.1905’ten itibaren muhalefete burada devam etti. Bu dönemde Abdullah Cevdet ve arkadaşlarının komitacılık hareketlerinden uzak oldukları ve kültür meselesine giderek daha fazla önem verdikleri bir dönem olarak dikkati çeker. Bu dönemdeki “İçtihad” da ihtilâli temalara çok az rastlandığı görülmektedir.²¹

Bu dönemde Abdullah Cevdet ve arkadaşları, fikirlerini benimsedikleri Avrupa düşünce ve eserlerini çevirerek ve ebedi ve kültürel yayınlarda bulunarak halkın kültür seviyesini yükseltmeye çalışmışlardır.

Batıcıların neşriyat alanındaki faaliyetlerini özetledikten sonra, sözkonusu devirde ileri sürdükleri temel fikirleri olan, biyolojik materyalizm, sosyal Darwinizm, Le Bon patentli halk anlayışı (Cumhur Ruhu fikri), İslâm’ın sosyal muhtevasından yararlanma ve silik çizgilerle olsa da Laiklik ve Cumhuriyet vb. hususları inceleyebiliriz.

Hemen bütün Jön Türklerin eğitiminde biyolojik materyalizmin oynadığı role işaret etmiştik. Batıcılar bu hususta belkide en aşırı şekilde düşünenlerdi. Mesela Abdullah Cevdet’in hedefi biyolojik anlamda bir materyalizmin zamanla dinin yerini almasıydı. Bunun için ise dinin sosyal muhtevasından faydalanılması gerektiğine inanıyordu.²² Esasen İslâmın sosyal muhtevasının Osmanlı toplumunun çağdaşlaşmasında rol oynayabileceğine Ahmet Rıza’da inanıyordu. Yani bu düşünce Abdullah Cevdet’in kendisine has birşey değildi.

Abdullah Cevdet ve arkadaşlar dinden yalnız siyasi amaçla değil, belki de ondan çok daha fazla İslâm ülkelerinin kültürel birliğine sağlayacak bir araç olarak da faydalanmayı düşünüyorlardı.²³ Zaten İslâmdan bir ilerleme aracı olarak faydalanmak istemesine rağmen, Abdullah Cevdet aslında dinin İslâm toplumlarının gelişmesinde en önemli rolü oynadığına inanmıştı.²⁴

Yerli kültürün temel belirleyicisi olarak gözüken İslâmiyetten, sadece bir araç, yani biyolojik materyalizme geçiş aracı olarak faydalanmayı düşünen batıcı aydınlar, acaba batı kaynaklı fikirlerden nasıl etkilenmişlerdi ?Burada ilk dikkati çeken husus batıcıların-ve genelde Jön Türklerin-batının ikinci sınıf aydınlarının etkisinde bulunmuş olmalarıdır. Gerçi bu yolla gelen fikirler o devirde batıda tartışılan fikirlerin akisleridir. Bunun yanında devrin en etkili fikir akımlarından Marksizmin Osmanlı aydınına tesir etmemesi, en çok sosyo-kültürel miras ve yapı ile ilgili bir husus olsa gerekir.²⁵

¹⁹ Kuran, a.g.e., s. 143, Mardin, a.g.e., s. 119.

²⁰ Hanioglu, a.g.e., s. 49

²¹ Mardin, a.g.e., Hanioglu, a.g.e., s.56-57.

²² Mardin, a.g.e., s.180.

²³ Hanioglu, a.g.e., s.141-152.

²⁴ Mardin, a.g.e., s.173, Hanioglu, a.g.e., s.139,

²⁵ Mardin, a.g.e., s.230

Baticılığın en mühim siması olarak gözüken Abdullah Cevdet'in fikirleri bütün olarak dikkate alınınca "ansiklopedizme geri dönüş"ü temsil ettiği söylenebilir.²⁶ Gerçekten de o, birçok sahada tercüme, derleme ve telifler vücuda getirmiş ve bu eserlerdeki fikirleri Osmanlı aydınlarına tanıtmaya çalışmıştır. Halkı güçlendirmek için onu eğitmek lüzumuna inanan Dr. Cevdet, halka batının büyük yazarlarının eserlerinin okutulmasıyla bunun sağlanacağına inanıyordu.²⁷

Dr. Cevdet'in derlemelerinin bir çoğunu materyalist filozofların oluşturduğunu söylebiliriz. Avrupa'ya gelişinden sonra yazdığı ilk kitabın (bu kitabın adı Fünun ve Felsefe'dir) birinci kısmında Ludwig Büchner (1824-1899)'in (Nature et Science) adlı eserinin birinci cildinin fünun ve felsefe kısmının tercümesi yer alıyordu. Abdullah Cevdet bu çalışmalarını yaparken okurlarının dini hislerini rencide etmemek için İslâm fukahasının sözlerini kullanarak materyalizme varmaya çalışıyordu. Meselâ ona göre Allah'ın her sıfatı, insanları ilmi araştırmalar yapmaya teşvik eden bir emirdir.²⁸

Abdullah Cevdet'in bu tutumunun sebepleri ise, yani onun halkı eğitmeye verdiği önem ile, modernleşmeyi batı fikriyatını hazmederek düşünce yapısını değiştirmek meselesi olarak anlamasıdır. Bu anlayış sadece ona mahsus olmayıp, ilk yönüyle bütün Jön Türklerin, ikinci yönüyle –yani batılılaşmayı bir zihinleri değiştirme meselesi görmek-bütün baticıların ve daha sonra ise Cumhuriyet inkılaplarının fikirlerinde görülen bir özelliktir.

Bütün Jön Türkleri öğrencilik dönemlerinden itibaren en çok etkileyen fikirlerin mühim bir kısmı da Fransız İhtilalinden geliyordu. Daha önce Yeni Osmanlıların da fikirlerini benimsedikleri J.J. Rousseau'nun sosyal mukavele konusundaki fikirlerini ufak değişikliklerle ifade eden Dr. Cevdet, "...Avam'ın istihsal-i haka muktedir olması, havası İltizam-ı hakka- her ne surette olursa olsun mecbur bulunması, kâbe-i âmâlimizin esas-ı lâyetegayyesini teşkil eden "iki emel" işte bunlardan ibarettir."²⁹

Ancak halka zahiren verilen bu öneme karşılık, hemen bütün Jön Türkler gibi o da meselelerin hallinin bir "elite"nin yalnız siyasi bir "elite"den ibaret olmaması her dalda bu tür elitlerin yaratılmasıyla sosyal gelişmelerin sağlanmasının mümkün olabileceğine inanmasıydı.³⁰

Seçkinlerin yönetimi ile halkın yönetimdeki murakebeci rolünün artması fikirleri arasında çelişkilerin sebeplerinin aranması bizi, o sırada Avrupa'da da tartışılmakta olan ve Gustave La Bon tarafından ortaya atılan bir teoriye "Cumhur Ruhı" teorisine götürür.

Şunu da söyleyebiliriz ki genelde Jön Türklerin, daha dar anlamda ise Dr. Cevdet ve arkadaşlarının, batı fikirlerini geniş halk tabakalarına taşımak gayretleri halktan pek fazla iltifat görmemiştir. Osmanlı'nın amme efsarından şikayet etmeleri açık bir şekilde göstermektedir.

²⁶ Mardin, a.g.e., s.163

²⁷ Mardin, a.g.e., s.175, bu konudaki yayın faaliyeti için Bkz. Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi C.I, İstanbul

²⁸ Mardin, a.g.e., s.169.

²⁹ Hanioglu, a.g.e., s.163.

³⁰ Mardin, a.g.e., s.226.

Fikirlerinin halk tarafından kabul görmeyişi karşısında ise halk psikolojisini anlamaya yönelmişlerdir. Mesela o zamana kadar felsefe, materyalizm vb. meselelerle ilgilenen Dr. Abdullah Cevdet'in birden bire halk psikolojisi etütlerine ve Le Bon gibi kütlenin tepkilerinin açıklamasını yapmaya çalışmış olan birisine dönmüş olmasının altında bu faktör yatar.³¹ Abdullah Cevher'in imzasız fakat, Le Bon'dan mülhem oldukları şüphesiz yazıları ilk olarak "Osmanlı" dan görülmeye başlandı. "Kütle mantıktan ziyade hisle hareket eder, müphem bir fikir kitlelerce ilmi bir hakikatmış gibi kabul edilir." O'na göre Abdülhamid'in kütleleri kendisine bağlayabilmesinin asıl sebebi kitle psikolojisini anlamış olmasıydı.³²

Gene bu dönemde Jön Türkler etkileyen mühim fikirlerden biri de sosyal Darwiniz'dir.³³

Genel manada, sosyal ilerlemeyi sağlamak için ileri sürdükleri bu fikirlerinin yanı sıra batıcılar II. Meşrutiyet devrinde de savunacakları bazı siyasi islahat tekliflerini ve folitik görüşleri ilk olarak bu devirde serdetmişlerdir.

İlk defa 1899 senesinde "Osmanlı"da "İdare-i Cumhuriye"den bahsedildiği görülmektedir. Laikleşme isteğini ifade eden belirtiler ve bunun yanında "âhlâk-ı içtimaiye" mefhumu, Batı medeniyetinin belki de bir bütün olarak alınması gerekeceğini şeklindeki fikirler "Osmanlı"nın derin manada "Batıcı" olduğunu gösterir.³⁴

Diğer Jön Türk dergilerinden farklı olarak "içtihad"la Atatürk inkılaplarının öncülüğünü yaptığı sayılan bir çok temaya rastlanır.³⁵

Siyasi fikirleri itibariyle etnik grup milliyetçiliğine karşı olan batıcılar, Osmanlı ittifad-ı anasını savunuyorlardı. Ancak bu birliği sağlayacak güç Abdullah Cevdet için haneden değil, birleşen milletlerin ortak çıkarları olmalıydı.³⁶

Özetleyecek olursak II.Meşrutiyet öncesinde batıcı fikirlerin oluşmasında sosyal Darwinizm, biyolojik materyalizm ırsiyetle geçen özelliklerin eğitimle giderilebileceği yolundaki görüşler ve "Cumhur Ruhı" gibi batılı kaynaklı fikirler rol oynamışlardır. Bütün bu fikirler batıcıları "elite" eliyle de ve eğitim yoluyla toplumun kalkınmasını sağlamak düşüncesine götürüyordu. İlk olarak lâikleşme temayülleri ve saltanat kurumuna karşı temel bir şüphe onların yazılarında görülmüştü. Batılılaşmanın "kültür" ve "yönetim" le ilgili yönlerine verdikleri bu temel kıymete rağmen batıcılar, II. Meşrutiyet devrinde de görüleceği üzere iktisata çok fazla önem vermiyorlardı. Esasen bütün Jön Türkler gibi batıcıların da anlamakta en zorluk çektikleri husus, iktisadi gelişme olmuştur. Bu durumu Türklerin idarecilik vasfına bağlamak³⁷ herhalde doğru olacaktır. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin bürokratik

³¹ y.a.e., s. 101.

³² Mardin, a.g.e., s. 101.

³³ Bu konu için bkz. Hanioglu, a.g.e., s.181.

³⁴ Mardin, a.g.e., s.115

³⁵ Bkz. Mardin, a.g.e., s. 185. Hanioglu, a.g.e., s.220-221

³⁶ Hanioglu, a.g.e., s.216

³⁷ Bkz. Mardin, a.g.e., s. 183-184

yapısı, bütün islahatçıların meseleleri idari tedbirlerle halletmek yolunu tercih etmelerinde rol oynamış olmalıdır.³⁸

Baticılar, batılılaşmayı henüz tam olarak batılı olmak gibi almıyorlarsa da³⁹ oluşturmayı düşündükleri kültürde Batıya düşen pay giderek artarken doğuya-islama- verilen önem azalıyordu.

C-İkinci Meşrutiyet Döneminde Baticılık Akımı

a-Baticılar ve İslâm

İkinci Meşrutiyet dönemi (1908-1918) Türkiye’de fikir münakaşalarının yoğun olarak olduğu, her türlü fikrin savunulduğu bir dönemdir. Ziya Gökalp bu dönemin fikir cereyanlarını şöyle sıralamıştır. Muasırlaşmak, İslâmlaşmak ve Türkleşmek. Bunlardan muasırlaşmak fikrini herkesin savunduğunun onun içinde bir naşiri olmadığını belirtir.⁴⁰ Gökalp’ın bu görüşüne daha sonra Peyami Safa şu itirazı yapmatadır.

“Gökalp “muasırlaşmak” fikrinin bir naşir olmadığını söylediği zamanda, Abdullah Cevdet’le arası açık olduğu için, ona karşı duyduğu infiale bir hakikati kurban ediyor: Meşrutiyetten evvel Mısır’la neşredilmeye başlanan “İçtihad” mecmuası tam yirmisekiz sene, klerikalizmle mücadele ederek muasırlaşmak cereyanının en önde koşan tek naşiri ve müdafii olmuştur. Başka mecmua ve gazetelerin de biraz daha pes perdeden bu yüksek sesi takip etmiş olmaları, onun birinci planda rolünü değiştirmez.”⁴¹

Şurasını vurgulamakta fayda var, gerek ikinci meşrutiyet öncesinde ve gerekse, ikinci meşrutiyet döneminde ileri sürülen fikirlerde, Osmanlı sosyal-strüktürel unsurlarının şekillendiği biçimiyle tamamen Batı (siyasi, sosyal, fikri yönleriyle) konuşturulmaktadır. Bilhassa baticılar batıyı en geniş bir dozda, fikir ve kurumlarıyla Osmanlı ülkesine sokmak amacındadırlar.⁴²

Peyami Safa ayrıca bu üç cereyanının Gökalp’in tasvir ettiği gibi bir netlik içinde olmadığını, çok kere derece derece birbirlerine karıştıklarını ekler. Bu dönemde tartışılan belli başlı meseleleri Peyami Safa şöyle özetler:

“Türk Tarihi Sultan Osman’dan mı başlar daha evvelden mi? Timurlenk bizden sayılır mı, sayılmaz mı? Osmanlı İmparatorluğunun banileri Türk müdürler, değilmidirler? Cengiz mi daha büyüktür Yavuz mu? Turan mı, İrfan mı? Tesaddür

³⁸ Gelenekten kaynaklanan bu tür etkileri anlatmak için “Kültür Kodu” kavramı kullanılıyor. Kültür kodu “toplumun tarih içinde işlenmiş, toplumun tümüne mal olmuş ve kurumlar yoluyla devam ettirilen” sembol kümeleşmelerine verilen addır. Bunun için Bkz. Şerif Mardin, *İdeolojik*, Ankara 1982, s. 116.

³⁹ Bunun için bkz. Hanioglu, a.g.e., s. 183-193 arasındaki “Doğuculuk-Baticılık” faslı

⁴⁰ Memleketimizde üç fikir cereyanı vardır. Bu cereyanların tarihi tatbik olunursa görülür ki, mütefekkirimiz, iptida “muasırlaşmak” lüzumunu hissetmişlerdir. Üçüncü Sultan Selim devrinde başlayan bu temayül inkılaptan sonra “İslamlaşmak” emeli iltihak etti, son zamanlarda ortaya bir de “Türkleşmek” cereyanı çıktı. Muasırlaşmak (Modernistation) fikri mütefekkirlerce aslı bir akide hükmünde olduğu için muayyen bir nadire malik değildir. Her mecmua, her gazete bu fikrin az çok müdafiidir” Bkz. Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (haz) İbrahim Kutluk, Ankara 1976, s.1

⁴¹ Peyami Safa, a.g.e., s. 18.

⁴² Tarık Zafer Tunaya, *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 1960, s.70

ve taaddüd-ü zevcat kalkabilir mi, kalkamız mı? Ulema sınıfından bu memlekete ziyanını gelmiştir, fayda mı? Şiilik mi, sunnilik mi? İslâm terakkiye mani mi, değil mi? Latin harflerini almalı mı, almamalı mı? Arap ve Acem kültüründen tedric edilen bir Türk'ün medeni bir kıymeti kalır mı, kalmaz mı?...⁴³

Bu özette ilk bakışta şunlar çıkarılabilir. İkinci Meşrutiyet Döneminde bir milli kimlik meselesi gündeme gelmiştir. İkinci olarak garplılaştırma metodu üzerinde tartışılmaktadır. Ancak garplılaştırma üzerinde tartışan aydınların dikkati daha çok toplumun kültürüyle ilgili meselelerde ve bazı ananevi müesseseler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Avrupa'nın gücünün en belirgin unsuru olan teknoloji tartışmalar içinde hakettiği yeri bulamamıştır. Bu açıdan bakıldığında ilim, irfan vb. sözlerin mistik bir anlam ifade ettiği veya başka bir ifadeyle doğmalaştığı belirtilebilir.

Bu dönemde batıcıların başında, Abdullah Cevdet, Celâl Nuri, Süleyman Nazif, Kılıçzade Hakkı ve Ahmet Muhtar vardı. Genel olarak yenileşme meselesinde birleşen batıcılar din konusunda ve batının ne dereceye kadar örnek olabileceği meselesinde birbirlerinden ayrılıyordu.⁴⁴

Bu dönemde batıcılara göre İslâmiyet ve onu temel alan bazı müessese ve geleneklerin doğu toplumlarının gerilemelerinin en büyük amilleri olmuştur. Buna rağmen gerek meşrutiyet öncesi ve gerek meşrutiyet sonrası İslâm'a cepheden hücum edememeleri, Osmanlı Devletinin bir İslâm devleti ve toplumda kıymet hükümlerinin temel belirleyicisinin müslümanlık olmasından ileri geliyordu.

Batıcıların en önde gelen savunucularından Abdullah Cevdet'in Meşrutiyet sonrasında yaptığı işlerin Reinhard Pozy'nin İslâmiyeti ve Peygamberini çok sert bir şekilde tenkid eden "Tarih-i İslâmiyet" adlı kitabının çevirisi gelmektedir. Abdullah Cevdet'e göre İslâm düşünce sistemi gereksizdi.⁴⁵

Ancak eserin tepkilerle karşılanması üzerine Abdullah Cevdet ve batıcıların İslâm'a karşı tavırları yumuşadı.

Kılıçzade Hakkı gibi batıcılar "reform edilmiş İslâm" düşüncesini savunmuşlardır. Kılıçzade Hakkı'nın şu satırlarında İslâmın müsbet sayılan yanlarından faydalanmak düşüncesini görmekteyiz. "...Tasavvufi bir tarzda yalnız din için yaşanıldığı efkârı revâc-yal olan memleketler sefaletten kurtulamıyor. Bizim gibi! Yalnız maddiyata tapanlar ahlâken pek fena sükut ediyor ve anarşi içinde çalkalanıyor"⁴⁶

Batıcılara göre 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) siyasi inkılâbını içtimai bir inkılâpla tamamlama zarureti vardır. Bunun için ise ilk önce geriliklerimizi idrak

⁴³ Peyami Safa, a.g.e., s. 16.

⁴⁴ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 196, s. 25.

⁴⁵ Hanioglu, a.g.e., s. 325. vd.

⁴⁶ Hanioglu, a.g.e., s. 334, Batıcıların, dinin arka plana geçeceği bir Türk toplumu düşüncesini gerçekleştirmek üzere ve İslâmiyet adına, yeni bir inanç sistemi oluşturma çabaları, devrin islamcı aydınlarının dikkatinden kaçmamış ve tenkitlere uğratılmıştır. Bunun için bkz. y.a.e., s. 335.

ve bunlara ilân etmemiz lâzımdır. Toplum bir kere kendi geriliklerine sırtını dönünce, batıya dönmüş olacaktır. Bütün çekilenlerin sebebi, Avrupalı olmamaktır. Ülke seçkinlerini cehaleti yoketmek ve hakikat ve ilmi yaymak görevi beklemektedir.⁴⁷

Osmanlı geriliklerinin en mühim sebeplerinden biri olarak da kadınlarımızın durumu ele alınmış ve bu dönemde şiddetle münakaşalara konu edilmiştir.⁴⁸

Baticılardan Abdullah Cevdet kadın meselesine yurt dışında bulunduğu yıllardan itibaren ilgi duymağa başlamıştır. İctihad'ın Cenevre'de yayınladığı yıllarda müslümanların kalkınması için nelerin yapılması gerektiği yolunda açtığı bir ankette bir Fransız edebiyatçısının cevabı şu olmuştur. "Kuran'ı kapa, kadınları aç". Abdullah Cevdet bunu "hem Kuran'ı, hem kadınları aç" şeklinde değiştirerek aile reformu meselesinin sloganı yaptı. 1908 inkılâbından sonra peçe ve çarşafa karşı savaşı başlatan o oldu.⁴⁹

Kadın meselesi ile ilgili bir kitap yazan Celâl Nuri⁵⁰ ise kadınların eğitimi meselesine İslâm toplumlarının eğitim ve kalkınmaları açısından temel bir kıymet vermiş, çok kadınla evlilik (taaddüd-ü zevcat), tesettür, cariyelik, odalık, erkeklerden kaçma, görücü usulüyle evlenme vb. geleneklerin radikal bir tenkidini yapmıştır. Ancak bütün tenkit ve tekliflerini İslâmi hükümlerle te'lîfe de gayret göstermiştir.

Celâl Nuri kadın eğitiminin fonksiyonel önemini şu cümleyle belirtiyordu: "Herşeyden evvel kadınları ıslah etmeyiz ki onlar da çocukları, çocuklar da büyüdüklerinde devlet ve milleti ıslah etsinler".⁵¹ Avrupai usullerin taklidinin yolaçtığı gülünç durumları da tenkit⁵² etmekten geri durmayan Celâl Nuri sonuçta kadınların hürriyet meselesinin bir zaman meselesi olduğunu vurgular.⁵³

İctihat dergisinin kadrosunda yer alan Kılıçzade Hakkı ise bütün belâların kaynağı olarak gösterdiği softalığa karşı harp ilan etmiştir. Kılıçzade şöyle demektedir:

"Halka diyeceğiz ki: Altıyüz seneden beri softaları, şeyhleri, dervişleri dinlediniz, kazancının hüsrandan ibaret kaldı. Bunu def'atle ve bilfiil tecrübe ettiniz. Şimdi biraz da softaların ve dervişlerin dinsiz dedikleri hakikat-i Kuran'ıye dindarlarını dinleyiniz. Gene bağıra bağıra halka anlatacağız ki: Değil Asya'ya çekilmek kutuplara firar etsek Avrupalılar gibi çalışmadıktan sonra orada dahi yakamızı bırakmazlar, mevcudiyeti mukaddese-i diniye ve milliyemizi muhafaza ettirmezler".⁵⁴

⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya, "Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe "Garpcılık" cereyanı", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası XVI* (1948) s. 589.

⁴⁸ Bu husus için ve genelde Türkiye'de kadın meselesi için bkz. Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara 1973

⁴⁹ Niyazi Berkeş, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 436.

⁵⁰ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, İstanbul 1931.

⁵¹ y.a.e., s. 13.

⁵² Celal Nuri, a.g.e. s. 176-177.

⁵³ y.a.e., s. 223

⁵⁴ Peyami Safa, a.g.e., s. 27, Bayur, a.g.e., s. 447, Tunaya "Garpcılık", s. 620-622.

Bu yazı üzerine tatil edilen İctihad mecmuası bir müddet sonra tekrar yayın hayatına başlamış ve medreselerin ilgası, teseddürün kalkması, mecellenin ıslahı ve lâtin harflerinin kabulü lehindeki neşriyatına devam etmiştir.

İslâmcı-batıcı diye de nitelendiren Celâl Nuri de lâikleşme isteği de görülmektedir. 1 Mayıs 1913 (18 Nisan 1329) tarihli İctihad'da dinin ve fıkhnın yanlış uygulamasını tenkit ediyor, bizde ölümlerin dirilere hükmettiği ifade ediyordu. Ona göre esasen suhuleti, yani kolaylığı gerektirir. Hiçbir ilerleme yoktur ki şeriate uygun olmasın.⁵⁵

Abdullah Cevdet ise bizde muhafaza edilmesi gereken an'ane bulunmadığı inancındaydı.⁵⁶ Abdullah Cevdet ve batıcılar bizi geriletken sebebin dejenere geleneklerimiz ve Asyalı kafamız, bizi yenen gücün bizim görmek istemeyen gözlerimiz ve düşünmek isteyen kafalarımızın olduğuna çok önceden beri kanaat getirmişlerdi.⁵⁷

Özetle islâmi veya öyle görülen bazı zümre, usül ve gelenek ve kurumları cehaletle birlikte geriliğin kaynağı sayan batıcıların lâikleşme taraftarı oldukları açıktır. Dinde değişmeyi ihtiva eden bazı isteklerine rağmen, reform konusunda esaslı bir programları yoktu. Hatta bazıları dini kurum ve kuruluşların modernleşemeyeceğine inanmıştı.

b-Batıcılar ve Batılılaşma Meselesi

Osmanlılık ideali çevresinde Avrupa yolunda ilerlemeyi ve dinin devlet işlerine karıştırılmasıyla hasıl olan engellerin kaldırılmasını isteyen batıcılar, bu yolda bazen demokratik bir gidişten çok doğuş ve türlü üstünlüklere dayanan bir soylu (şekkinler) zümresine özel hak ve fonksiyonlar yüklemeyi düşünüyorlardı.⁵⁸ Batıcıların bu tavrında hiç şüphesiz biyolojik materyalist fikirlerin rolü vardır.

Batıcıların batıyı körü körüne taklide karşı oldukları çeşitli kaynak ve araştırmalarda ifade edilmektedir.⁵⁹ Tunaya taklid olmaya batıcılığı şöyle izah etmektedir.

“Garbın iktisadi ve içtimai hayatını, yüksek, ilim ve fennini Osmanlı imparatorluğu içine nakletmek ve imparatorluğu ilim, fen, sanayi bakımlarından teçhiz etmektir.⁶⁰ Batıcılara göre “Avrupa demek üstünlük” “tefevvük” demektir. Avrupaya nazaran Osmanlı Cemiyeti ve Devleti fevkalâde geridir. Biz bu medeniyete doğru gitmeliyiz, ona kavuşmalıyız. “Nur” ondadır ve bizzat kendisidir. Zira başka bir örneğe lüzum yoktur, medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ile diken ile isticlas etmek mecburidir.”⁶¹

Görüldüğü gibi batıcılar medeniyetin tek olduğunu iddia ediyorlar. Toptan batılılaşmayı savunuyorlardı. Avrupayı körü körüne taklide karşı olmak ile “gülü ve

⁵⁵ Bayur, a.g.e., s. 445.

⁵⁶ y.a.e., s. 445.

⁵⁷ Berkes, a.g.e., s. 406.

⁵⁸ Bayur, a.g.e. s. 440.

⁵⁹ Bunun için Bkz. Peyami Safa, a.g.e., s. 34, Tunaya “Garpçılık”, s. 571, Lewis, a.g.e, s. 234.

⁶⁰ Tunaya “Garpçılık”, s. 591.

⁶¹ Tunaya, y.a.m., s. 235, Lewis, a.g.e, s. 235

dikeni ile isticlas"ı şu şekilde izah ediyorlardı. Batılılaşmak bir tercih meselesi değil, bekâ meselesi idi. İktibas etmek anlamsız, kopya etmek sathi ve tehlikeli idi. Yapılacak tek şey, Avrupa'nın tamamen kabulü, Türkiye'nin medeni Avrupa'nın bir parçası haline gelmesiydi.⁶²

Batılılaşmak meselesinin tartışılması gündeme, geçmişte yapılmış reformları ve özellikle Tanzimatı getiriyordu. Türkçülerin Tanzimatçılığın iflâsını ilân etmelerine⁶³ karşılık batıcılar şöyle diyordu:

"Biz garb isteyerek taklid etmedik, onun hücum ve istilâsına maruz kalarak hükmü nüfuzu altına geçtik".⁶⁴

Batıcılar yapılan reformlarla bir ikiliğin, o zamanki deyişle "sınaiyet" in oluşturduğu kabul ediyorlardı. Onlara göre bu bütün inkılâplar için tabii olan bir şeydi. Ancak bizdeki gayr-i tabii bu sınaiyetin uzun sürmesinden ileri geliyordu. Bunun sebebi ise tarihimizdeki yeniliklerin kesintili olarak gerçekleşmesiydi.

Medresenin yanısıra mektebin, şer'i mahkemelerin yanısıra nizami mahkemelerin açılmasında somutlaşan ikilik meselesi genelde objektif bir durum olarak kabul edilirken, bu ikiliğin ileride alacağı hal konusunda farklı cereyanlar arasında birbirinin tam zıddı fikirler ileri sürülüyordu. Mektepleri çoğalmak mı, yoksa medreseleri devam ettirmek mi gerekiyordu? Türkçüler bu ikili yapıya karşı çıkmakla birlikte, istikbal hususunda ki fikirleri pek belirli ve net değildir. İslamcılar ve açıktan açığa mektep açılmasına karşıydılar ve medreselerin ıslahını müdafaa ediyorlardı. Batıcılar ise yukarıda da belirttiğimiz gibi ıslah için geçecek zamanı ileri sürerek beklemeye zamanımızın olmadığını söylüyorlardı.⁶⁵

Tanzimat hususunda ise batıcıların müttefik olduğunu söylemek mümkün değildir. Celâl Nuri Tanzimat ve Kanun-i Esasi yapıcılarına aynı suçu yükler.

Memleketin durumu, milletin istidadı konularının düşünülmemesi⁶⁶ için kop-yacılıktan öteye gidememesine sebep olmuştur. Bunun yanısıra Tanzimat ricalinin sosyal ve ekonomik terbiyeye önem vermeyişleri aynı sonu değiştirmemiştir.⁶⁷

Bu husustaki tartışmalar, batıcıların kalkınma için eğitim reformuna ve halkın aydınlatılmasına verdikleri birinci dereceden önemi anlattığı için özellikle kayda değer. Bu fikirleri de gösteriyor ki batıcılar için mesele eğitim yoluyla halkın aydınlatılmasından ibaretti.

Önceden de belirtildiği gibi genel olarak yenileşme meselesinde birleşen batıcılar, batıdan nelerin alınması gerektiği, batının ne dereceye kadar örnek olabileceği hususunda ayrılıyorlardı.⁶⁸

⁶² Lewis, a.g.e, s. 235, Karpat, a.g.e., s. 25.

⁶³ P. Safa, a.g.e., s. 32.

⁶⁴ Tunaya "Garpcılık", s. 592-593.

⁶⁵ P. Safa, a.g.e., s. 33, Lewis, a.g.e., s. 236.

⁶⁶ Tunaya "Garpcılık", s. 593.

⁶⁷ y.a.m., s. 593.

Batıya karşı tutumlarını kısaca izah ettiğimiz batıcıların belli başlı cereyanlara karşı tavırlarını da şöyle özetleyebiliriz.

c-Baticıların Diğer Fikir Akımlarına Karşı Tavırları

Batıcılar, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan insanlar için temel siyasi bağ olarak gördükleri “İttihat-ı anasır” (Osmancılık) politikasını benimsemişlerdir. Ancak Celâl Nuri'nin de tesiriyle “İttihat-ı İslâm” düşüncesine yatkın gözükmektedirler. Bu islamcılıkları daha çok kültürel birlik anlamını ihtiva etmektedir. İslâmiyet hukuk reformu ile ilgili konularda İslâmcılarla çatıştıkları da bir gerçektir.

Batıcılar, Türkçülerin “Turan” idealine karşıdılar, milliyetçilik fikrinin bölücü etkileri olduğunu savunmuşlardır. Abdullah Cevdet Türkçülerin “Turan”ına karşı “İrfan” idealini ileri sürerek, Ziya Gökalp'in meşhur beytini tek kelime değişikliği ile tekrarlamıştır.

“Vatan ne Türkiyedir Türklere ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: irfan”

Batıcılar eski Türk adet ve an'anelerine ve Turan lisanına dönülmesine da karşıydılar. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde Türklere ve Türkçeye belirli bir öncelik (Millet-i hakime değil, milleti mümtaze) tanıyorlardı. Sosyalizmi ise cemiyetin bünyesiyle alâkasız bir akım olarak telakki ediyorlardı.⁶⁹

İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk fikir tarihinin belki de en hararetli dönemlerinden biri olarak tarihte yerini alırken, daha önceki dönemlerin ve mevcut vasatın muhtelif kanallardan icra ettikleri tesirlerden aldığı özellikleri billurlaştırmış ve kaba hatlarla üç fikir akımına sahne olmuştur. Yani dönemin fikir akımları, hakikatte bir tarihi sürecin devamı, belirli bir siyasi-sosyal-kültürel yapının tezahürleri ve bir istikbal endişesinin veya ümidinin sembelleri olmak özelliklerini taşırlar. Kısaca sözkonusu fikir akımları, içinde yaşanan tarihi şartlarda devrin aydınlarının “Bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusundan hareketle vücuda getirilmişlerdir.

Bu dönemde, batıcıların savunduğu kurtuluş modelinin tek çıkar yol olarak “Batılılaşma”yı ileri sürdüklerini görmekteyiz. Batıcıların fikirlerinin oluşumunda, batının, daha çok ikinci sınıf fikir adamlarının rol oynadığı görülmektedir. Bu husus, bütün aksi iddialara rağmen batıcıların hakim özellikleri olarak tezahür eden “batı taklitçiliği”ne bir de karşılaştıkları ve çözüm yolları aradıkları problemlerin olanca zorluğuna karşılık “kolaycılık”larının eklenmektedir.

Gerçekten de, yapılacak ıslahatta birinci derecede rol atfedildiği anlaşılan “elite”in eliyle ve toplumun eğitilerek cehaletin yok edilmesiyle yoluyla ulaşılabileceği öngörülen modern topluma nasıl varılacağı konusunda batıcıların fikirlerinde büyük boşluklar vardır. Halka karşı güvensizlik dolayısıyla demokrat fikirlere pek fazla itibar etmedikleri anlaşılan batıcılar, toplumu kalkındıracak yönetim şeklinin aydınların yönetimi olduğunu inanyorlardı.

⁶⁸ Bu husus için bkz. Ülken, a.g.e., C.I, s. 236

⁶⁹ Bu husus için Bkz. P. Safa, a.g.e., s. 22-25, 38-39, 64-66, Tunaya, “Garpçılık”, s. 607-614, 618-622.

Fikir sistemlerinde iktisadi unsurlara pek yer vermeyen batıcıların, dertlerimizin kaynağı cehaletimizdir, softalardır, üfürükçülerdir, kadınların durumudur vb. sözlerinden de anlaşılıyor ki kolaycılık ve sathilik görülmektedir. Sanayileşme ve emperyalizm gibi unsurların yarattığı milletlerarası dengesizlikler gibi yaşadıkları çağın temel özelliklerini idrak edemedikleri veya çok yetersiz ve ilkel bir tarzda anladıkları görülmektedir. İslahat konusundaki tekliflerinin çoğunluğu eğitim, hukuk ve geleneksel usul ve an'analere dairdir. Bu tavırlarında, batıcıların sosyal yapı bir "zihin olayı" modernleşmeyi de "zihinleri değiştirme meselesi" olarak görmelerinin mühim tesirleri vardır. B. Russel "Batıda teori tatbikatı takip eder, Doğuda ise ütün tatbikatın teoriden çıkarılmasına çalışılıyor" diyor. Bu fikir, özellikle doğulu ülkelerin batılılaşma çabaları için çok geçerli görünmektedir.⁷⁰ (Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ankara 1980, s. 37).

D-Atatürk ve Batıcılık

Atatürk milli mücadeleyi başlatırken; birçok milletten oluşan kültür birliğini kaybetmiş, farklı kültürlerin birbirine düşman bulunduğu bir yapıdan, yeni bir millet, yeni bir devlet ve bunları benimseyecek Türk insanının oluşturulması mücadelesini de başlatmıştır.⁷¹

Bu hedef ve gayeyi tayin ederken bundan önceki dönemlerde olduğu gibi netleşmemiş ve tekleşmemiş ıslahatlarla değil, inkılaplarını köklü radikal bir yaklaşımla gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Bundan temel hedef bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak ve kurulan bu devleti çağdaş bir devlet durumuna getirmektir.

Mümtaz Turhan "medeni bir cemiyet olmakla, millet olarak arasında hiçbir fark yoktur, her ikisi de aynı şartları icab ettirmekte ve aynı temel vetirelere dayanmaktadır"⁷² diyerek batılılaşmada milletleşmenin zorunluluğuna değinmektedir.

İkinci bir husus olarak da Batı medeniyetini temsil eden devletlerin onüçüncü asırda başlayarak geçirdikleri tarihi ve içtimai tekamülün seyrini belirterek önemine değinmektedir.⁷³ Batı'da dine dayanan imparatorluklar önce krallıklar halinde bölünmüş, sonra da bunlardan uzun bir içtimai gelişme ve oluşum neticesinde bugünkü milletler meydana çıkmıştır. Bu en az beş asırlık bir gelişim ve oluşumun neticesidir.⁷⁴

Bir taraftan siyasi daha milletleşme yolunda büyük engeller ortadan kaldırılırken, diğer taraftan yeni doğmakta olan millet bünyesini oluşturan mütecanis kitlelerin işleyebilmesinin manevi şartların hazırlandığı görüyoruz. Mütecanis kitleleri, müesseseleri, sosyal grupları birbirine bağlayacak millet dediğimiz içtimai varlığın meydana gelmesini temin etmek üzere bir nevi harç vazifesi görecektir milli kültür ve unsurların gelişmesi kuvvetlenmesi gereğini⁷⁵ gören Atatürk, Batıcılığın gereği olan teknolojinin alınması sırasında, Batı kültürünün, bağımsız Türk devletinin gerçek-

⁷⁰ Güngör, Erol, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ankara 1980, s. 37.

⁷¹ Orhan Koloğlu, "Atatürk Kültür-Kamuoyu İlişkisi", Atatürk ve Kültür, H.Ü. Yayınları, Ankara-1982, s. 130-140.

⁷² Bkz. Mümtaz Turhan, Garplılışmanın Neresindeyiz, İstanbul-1980, s. 401-402.

⁷³ y.a.e., s. 402.

⁷⁴ Batı'daki içtimai ve milletleşme süreci için. y.a.e., s. 402 v.d.

⁷⁵ y.a.e., s. 405.

leşmesinde köstek olmasını engellemek için Türk kültürüne ağırlık verdiğini görmekteyiz. Bunu yaparken ümmetçilik özelliklerinin etkilerini silerek milletleşme politikasını çağdaşlaşmanın bir gereği olduğu için yerine getirme gayretlerini ve başarılarını tesbit edebiliriz.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında daha önce belirttiğimiz üç fikirden ikisi ayakta kalmıştır. Bunlardan biri Türkçülük diğeri Garpçılıktı. Ancak bu dönemdeki Türkçüler ve Garpçılar kendilerini Osmanlıktan sıyıramamışlardır.⁷⁶ Atatürk bunu başaracak milli kültüre bağlı çağdaş, taklitçilikten uzak bağımsız Türk devletini kurmayı başardı.

İsmet İnönü de Osmanlı ıslahat teşebbüsleriyle Türk inkılabı arasındaki fark için şunu söylemiştir:

“İnkılabımız dahili ve milli mahiyeti itibarıyla, Osmanlı ictimai heyetinin vakit vakit gösterdiği ıslahat teşebbüslerinin bir devamı veya tekamülü değildir. Geçirdiğimiz son yarım asırlık hadiseler, Osmanlı devrindeki vatanperverlerin, mücahitlerin Osmanlı camiasındaki ıslahat ve kurtuluş teşebbüslerinin yanlış temelde ve Türk milletinden başka bir bünye üzerinde çabaladıklarının ifadesidir.

Osmanlı nizamı son asrın fenni ve ictimai terakkilerine karşı, tedrici olarak değişen ve yükselen tekamülden bünyesini uzak tutmak gayretiyle, dört duvarı kalın bir hücre kalmıştır. Osmanlı ıslahatları hep bu hücre içinde çalıştılar. Bütün ıslahat teşebbüsleri, muvaffak olanlarıyla beraber, hep o hücrenin duvarları arasındaki sahaya münhasır kaldı”.⁷⁷ Sanırım yukarıdaki söz inkılapların hedef ve gayesini açıklamaktadır. Modernleşmeyi de “zihinleri değiştirme meselesi” olarak görmelerinin mühim tesirleri vardır. Daha önce de belirttiğim gibi B. Russel, “Batı’da teori, tatbikatı takip eder, Doğu’da ise bütün tatbikatın teoriden çıkarılmasına çalışıyor” demektedir. Bu fikir, özellikle doğulu ülkelerin batılılaşma çabaları için çok geçerli görünmektedir.

Bilindiği gibi Atatürk, milli mücadeleye bağımsız yeni Türk devletini oluşturmasını düşündüğü bağımsız Türk devletinin çağdaş, medeni milletlerin bilim ve teknolojisiyle paralel olmasına inanıyordu. Bu ise taklitçilikten uzak, Osmanlı dönemi batıcılarının aksine köklü ve radikal, müessese ve kurumlar olarak ikilikten uzak, milli kültürün canlandırılması ve ayakta tutulması, ümmetçiliğin yerine milliyetçiliğin aldığı düşüncenin kabul edilmesiyle bir dizi inkılapların gerçekleştirilmesiyle mümkün olabilirdi. Atatürk, bilinen inkılaplarını gerçekleştirirken bunları iyi bir zamanlamayla kısa sürede Türk toplumuna kabul ettirmeyi başarmıştır. Atatürk’ün Osmanlı batıcılarından farkı da burada yatmaktadır.

⁷⁶ Peyami Safa, Türk İnkılabına Bakışlar, İstanbul-1938, s. 83.

⁷⁷ y.a.e., s. 91.